ئایا سیستەمی حوکم□انیی کوردایەتیی، سو□طانییە یان ش□خنشینییی؟ ... ه□گر بیتو□نی

کاک کامیار سابیر لە وتار□کدا بەناوی (ئیمارەتە ش□خنشینییەکەی بارزانیی)، لە بەرامبەر چەمکی (حوکم□انیی سو□طانیی) دا، کە ماوەیەکی در□ژە لەلایەن کاک مەریوان وریا قانع و کاک ئاراس فەتاحەوە تەبەنیی دەکر□ت، چەمکی (ش□خنشینیی) بەکاره□ناوە. ئەوەندەی من کاک کامیار بناسم، لە بەکاره□نانی چەمك و وشەدا، ز□ر وردە و تا ئ□ستا ل□یم نەبینیوە چەمک□ك لە ک□نت□کست□کی هە□ەدا بەکاربه□ن□ت. لەم وتارەیدا، بەکاره□نانی چەمکی (ش□خنشینیی) ب□ ئیما□ەتەکەی کوردایەتیی، ووردترین، عەق□انیترین و گونجاوترین پ□ناسەیە ب□ ئەو حوکم□انییەی کوردستانی ع□□اق کە بنەما□ەی بارزانیی خشت بەخشت لەسەریەکی دادەن□ن؛ بە□ام کاک کامیار هیچ □ونکردنەوەیەکی لەسەر جیاوازیی چەمکی ش□خنشینیی لەگە□ چەمکی حوکم□انیی سو□طانیی(سو□طانیزم) نەداوە، بە□کو تەنیا وەکو سین□نیم□ك (مو□ادیف) بەکاری دەه□ن□ت.

من هەو□دەدەم لەم نوسینەدا، هە□ە بەکاره□نانی چەمکی حوکم□انیی سو□طانیی و ثی□رایزی ئەو حوکم□انییە لەو چوارچ□وەیەدا، بخەمە □وو و بەکاره□نانیشی □ەخنەبکەم. لەناو دونیای ئەکادیمیدا، کە کاک مەیوان و ئاراس خ□یان لە زانک□ پ□شکەوتووەکانی ئەوروپا پلەی ئەکادیمیان وەرگرتووە، ناکر□ بەب□ □ونکردنەوەی ت□گەیشتن و ت□□وانینی نوسەر ب□ چەمک□ك و پ□ناسەکردنی، هەر بە مەزەندەی عەق□ بەکاربه□نر□ت. من لە هیچ شو□ن□ك نەمبینیوە ئەو دوونوسەرە پ□ناسەی□کی سو□طانیزمیانکردب□ت و ئینجا هاتبن ئەو چەمکە بەسەر سیستەمی حوکم□انی کوردایەتییدا تەطبیق(Implementation) بکەن.
بەتەنیا لەیەکچون لەه□ند□ك لایەنی شکلییەوە، وەکو حوکمی ویراسی، مانای ئەوە نیە کە حوکم□انیەکانی مەلەکی، سو□طانی، ئیمپراط□ری و ئیمارەتی ش□خنشینیی لەیەکتری جیانەکەینەوە، چونکە هەریەك لەو حوکم□انیانە جیاوازن.

لەم وتارەدا لەسەر سو□طانی و ش□خنشینی □ادەوەستم، چونکە مەبەست لە خودی وتارەکە □ەخنەکردنە لە بەکاره□نانی
چەمکی سو□طانی ب□ حوکم□انی کوردایەتیی و من پ□موایە کە

بەکارهێنانی شێخنشینیی وردتر، عەقڵانیتر و زانستیانەترە. ئەگەر بەووردی سەیری سیستەمی سیاسی، ئابوری و حوکمڕانی و فۆڕمی دەوڵەتەکانیانبکەین، دەتوانین جیاوازیەکانی نێوان شێوازی حوکمڕانی سوڵطانی و ئیماڕەتی شێخنشینیی ببینین و لەیەکتریان هەڵاوێرین.

سەرەتا دەمەوێت، حوکمڕانیی (سوڵطانیی) و (شێخنشینیی) ڕوونبکەمەوە و جیاوازییەکانیان بخەمەڕوو، کە ئەوەمان بەسەرکەوتوویی ئەنجامدا، دەتوانین بگەینە حوکمێکی ڕاست لە پێناسەکردنی حوکمڕانیی کوردایەتیی بنەماڵەی بارزانیی، بە یەکێك لەو دوو چەمکە.

لە ڕووی زمانەوانییەوە، بۆ تایبەتییش ئیتیمۆلۆژیای زمانیی، وشەی سوڵطان، لە سوڵطەی عەرەبییەوە هاتووە. لە کوردییدا بەمانای دەستەڵات یان فەرمانڕەوایی دێت کە بەئینگلیزیش نزیکترین وشە (Authority)یە. چەمکی سوڵطان، بۆیەکەمجار لەلایەن مەحمود غەزنەوی یان مەحمود زابلی(٩٧١-١٠٣٠) سوڵطانی ئیمپراتۆریەتی غەزنەوی(کە بەنزیکەیی ئەفغانستانی ئێستا دەکات) بەکارهێنراوە. دواتر، عوسمانییەکانیش هەر نازناوی سوڵطانیان بۆ خۆیان بەکاردەهێنا و سیستەمەکەشیان هەر سوڵطانیی یان سەڵطەنەت بوو. تەنیا لە یەک قۆناغدا، لەسەردەمی سوڵطان عەبدولحەمیدی دووەمدا، چەمکی خەلیفە و خەلافەتی ئیسلامیی جێکەوت کراوە.

سیستەمی سەڵطەنەت کە جۆرێکە لە مۆنارکی ئیسلامی، جیاوازیەکەی لە خەلافەت ئەوەیە کە خودی سوڵطان مەرجەعی دینیی نییە، بەڵکو والیی کاروباری دەسەڵات و دینە، بەڵام جیاوازییەکەی لە مەلەکییەت یان پاشایەتیی ئەوەیە، کە سیستەمی پاشایی دەکرێت دینیی بێت یان سێکیولار(عەلمانیی)ش بێت. هەرچی سەڵطەنەتە، سیستەمێکی دینییە و لەو ڕووەوە لە سیستەمی مۆنارکیی ئەوروپای سەدەکانی ناوەڕاستەوە نزیکە کە کریستیانی دینی ڕەسمیی دەوڵەتبوو، وەکو مۆنارکی لویسەکان لە فەڕەنسا، چارلی لە ئیسپانیا و …هتد.

لە سیستەمی سەڵطەنەتدا، سوڵطان مەرجەعی سەرەکی دەستەڵات. کاروباری دەوڵەت و حوکمداری لەلایەن وەزیی ئەعزەم یان بڕێین سەرێکی حوکومەتەوە بەڕێوە دەچێت، و هەرچی کاروباری دینیشە، لەژێرچاودێری خۆیدا، لەلایەن موفتیی و پیاوانی دینییەوە بەڕێوەدەچێت. سوڵطان نوێنەری دەوڵەت دەکات و خۆی بە خاوەنی تەواوی ئەو جوگرافیایە دەزانێت کە قەڵەمڕەوی بەسەرداهەیە.

بۆیە دەبینین لەو نامە و بڕیارانەی کە سوڵتانەکانی عوسمانیی نوسیویانن، هەمیشە بە (سوڵتان فڵان، سوڵتانی فڵان و فڵان وفڵان شوێن)، دەستیان پێکردووە. سەرەڕای هەبوونی دەستەڵاتی ڕەها، سوڵتان، دەوڵەت بە قانون بەڕێوەدەبات و جگە لە سوڵتان کە خۆی مەرجەعی قانونە، ئەوا قانون لەسەرووی هەموو کەسێکەوەیە، بە ئەندامانی خێزانی سوڵتانیشەوە. مێژووی عوسمانییەکان پڕە لە نموونەی بەسزا گەیاندنی کەسانی سەر بە خێزانی سوڵتانێکان. دیارترین و بەناوبانگترین نمونەی ئەمە، چیرۆکی سوڵتان سلێمانی قانونیی و موستەفای کوڕیەتی (وەلی عەهدیش بوو)، کە سوڵتان لە کوڕی خۆیشی خۆشنابێت.

واتا لە سیستەمی سوڵتانییدا، سوڵتان وەکو کەس و بەو هێزەی کە لە کاروباری دیین و دەوڵەتەوە وەریدەگرێت حوکم دەکات نێوێکو هێر خێزانەکەی. لەگەڵ ئەوێشدا کە دەستەڵات لە باوکەوە بۆ کوڕ دەگوازرێتەوە، بەڵام خێزان، دیین، دەوڵەت و حوکمداریی، زۆر تێکەڵی یەکتر ناکرێن. خێزان تا ئەو کاتە گرینگە کە لەخزمەت دەوڵەت و دەسەڵات و دیین و حوکمڕانیدا بێت، ئەگەر لەنێوان خێزان و پڕەنسیپەکانی حوکمدارییدا، سوڵتان ناچاری هەڵبژاردن بێت ، ئەوا بەبێ دوودڵیی پڕەنسیپەکانی حوکمداریی و دەسەڵات هەڵدەبژێرێت.

ئەو جۆرە حوکمدارییەی کە دەمانەوێت لێرەدا لەگەڵ سیستەمی سەڵطنەت بەراوردی بکەین، سیستەمی شێخنشینییە کە لە وڵاتانی خەلیج پەیڕەو دەکرێت و ئیمارەت و مەملەکەتیشیان پێدەگوترێت. لێرەدا وشەی شێخ بەمانا سۆسیۆ سیاسییەکەی بەکاردەهێنرێت نەوەکو دینییەکەی، واتا شێخ وەکو سەرۆکی عەشیرەت و دەسەڵات بەکاردێت نەك وەکو پیاوی دینیی و دەسەڵاتی دینیی. لە کۆنتێکستە دینییەکەدا، لە عەرەبییدا، شێخ مانای (مەلا) و پیاوی دیینیی کوردی دەبەخشێت. لە کۆنتێکستە کۆمەڵایەتیەکەشدا، شیخ یان شیخ العشیرة واتای سەرۆك عەشیرەت یاخود سەرۆك خێڵ دەبەخشەت. ئێمە لەکوردیدا شێخ بۆ ڕابەری طەریقەتەکان بەکاردەهێنین، کە دیارە شێخانی طەریقەتە دیینییەکانی کورد زۆر جار سەرۆك عەشیرەتن و لەهەمانکاتدا ڕابەری سیاسیی کوردایەتییشن.

لە سیستەمی حوکمڕانی شێخنشینییدا Chiefdoms لە ڕووی ثیوریی و کولتوورییەوە، پێرۆسێندنێکی کولتووریی، نۆستالۆژیای بۆ دەسەڵات و حوکمڕانیی هەیە، لەڕووی ئۆرگانییەوە لە هۆز و تیرە Tribe ، هەروەها لە جڤاکی باند (Band Society) باڵاترە، بەڵام لە خوار فۆرمی دەوڵەتییەوە. شێخ بە عەشیرەتەکەیەوە دەتوانێت حوکم بکات، و

عەشیرەت لەپێش دەوڵەتەوە دێت. هەر لە بنەمادا، دەوڵەت بۆ عەشیرەت کاردەکات نەوەکو بە پێچەوانەوە. لە سەڵطەنەتدا شتێك بەناوی عەشیرەتەوە نییە، بەڵکو خێزانی سوڵطان هەیە کە ئەویش بازنەیێکی زۆر تەنگە و زۆریش دوور بڕوات، هەر خزمی پلە یەك و دوو دەگرێتەوە، کە ئەوانەش هیچ دەسەڵاتێکی سیاسیان نییە، جگە لەو کوڕانەی کە وەکو ئەمیر بەسەر ناوچەیەکدا حوکمدارن یانیش وەلی عەهد. لەگەڵ ئەوەشدا، لە دیدی سوڵطانەوە، ئەوانە وەکو بەشێك لە دەوڵەت مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت نەوەکو ئەندامی خێزان. هەرچی سیستەمی شێخنشینییە، تەواوی عەشیرەت حوکمدەکات و ئەندامانی خێزانی سەرۆك لەسەروی هەموو قانون و ڕێسایەکەوەن. تا ئێستا نەمان بیستووە کە لە یەکێك لە شێخنشینیەکانی خەلیج، یەکێك لە ئەندامانی عەشیرەتی حوکمدار لێپێچینەوەی لەگەڵدا بکرێت، ئەگەر هەڵەیەکی لەبەرامبەر سەرۆك عەشیرەت نەکرد بێت.

بۆیە لەو سیستەمدا، دەوڵەت، دەوڵەتی عەشیرەتێك یان چەند عەشیرەتێکە کە کەوتوونەتە ناو هاوپەیمانێتییەوە و لەپێناو عەشیرەتێکاندایە. ئەو هاوڵاتییانەی کە سەربەعەشیرەت نەبن، دەبێ لە خزمەتی دەوڵەتی شێخەکاندا بن و بۆ هەموو بڕیارەکانی شێخنشینییەکە رازیی بن و سەر بلەقێنن و بنەماڵەی شێخ، وەکو حاکمی موطڵەق بەسەر سیاسەت و ئابوورییەوە، پەسەند بکەن. سەروەت و سامانی وڵات موڵکی عەشیرەتە و هەریەکە و بەگوێرەی نزیکی لە سەرۆك عەشیرەت، پشکی تیایدا هەیە. هەموو جومگەکانی دەسەڵات لەلایەن پیاوانی سەربەعەشیرەتەوە قۆرغ دەکرێن. بۆ ئەوەی یەکێك لەناو دەسەڵاتی دەوڵەتدا جێگە بگرێت، پێویستی بە پسپۆری، شارەزایی و لێهاتوویی نییە بەڵکو دەبێ سەر بە عەشیرەت بێت، یان وەلائی موطڵەقی بۆ شێخی گەورە و بنەماڵەی شێخ هەبێت. هەر لە بنەمادا دەوڵەت وەکو عەشیرەت بەڕێوەدەبرێت و ئەو دامودەزگا مۆدێرنە باوانەی کە هەن، تەنیا فۆرمن و بۆ نیشاندانی فۆڕماڵیی دەوڵەتە، ئەگەرنا لە پراکتیکدا هیچ نرخێکی ئەوتۆیان نییە. بەڵام لە سیستەمی سوڵطانیدا، کەسانی پسپۆر و لێهاتوو دەسەڵاتی باڵایان پێدەدرێت، بۆ نمونە ئیبراهیم پاشا، کە وەزیری ئەعزەمی سوڵطان سلێمان بوو، لە بنەچەدا یۆنانی بوو. کاتێکیش سوڵطان بریاری ئیعدامکردنی دا، حسابی بۆ ئەوە نەکرد کە زاوایەتی.

لەبەر ڕۆشنایی ئەوەی سەرەوە، ئەگەر سەیرێکی ئەو مۆدێلە حوکمڕانیە بکەین، کە لە کوردستانی عێراقدا لەلایەن بنەماڵەی بارزانیەوە تەبنی دەکرێت و هەوڵی جێکەوتکردنی دەدرێت، ئەوا جیاوازیەکانی

لەگەڵ حوکمڕانی سوڵطانی دا ئاسمان و ڕێسمانە. لەو حوکمڕانیەی بنەماڵەی بارزانیدا، بارزانیی بوون بەسە بۆ ئەوەی لە سێکتەری ئابوری، عەسکەری و سیاسییدا پلەی هەرەباڵا وەربگری. بارزانی لە کۆنگرەی حیزبەکەیدا، باسی هەزاران پیاوی عەشیرەتەکەی دەکرد. واتا ئەوانە بە گرینگترین هێزی خۆی دەبینێت، نەوەکو قانون و دەزگاکانی دەوڵەتداری. هەربۆیە، ئەوە چەندین ساڵە حکومەتی هەرێم نەبۆتە خاوەن دەستور.

ئایا تا ئێستا، بارزانیێك یان کەسێك لە عەشیرەتەکانی ناو ئەو حوکمڕانیە ڕوّبەڕووی لێپێچینەوەیێکی قانونی بوون؟ ئەو قسەیەی سیروان بارزانی برازای مەسعود، کە زۆر بێشەرمانە و ڕوهەڵماڵراوانە، هەڵاتن لە بەرەکانی جەنگی بە ئاسایی دەدیت، لە کاتێکدا پلەی جەنەڕاڵی عەسکەری هەیە، هەرگیز لە سیستەمی سوڵطانییدا قەبوڵناکرێت. ئەگەر برازای سوڵطانێکی عوسمانی بوایە ، لەسەر ئەو هەڵاتنەی، دەبوایە سەری دابنێ نەوەکو لە پاڵ پلە عەسکەریە فشۆڵەکەی خاوەنی گەورەترین کۆمپانیای تەلەکۆمێنیکەیشنیش بێت و باج و ڕسوماتەکەشی لە لایەن حکومەتی مەرکەزیەوە لە بودجەی حکومەتی هەرێم ببڕدرێت. لەبەرئەوە و لەکاتێکدا چۆمکی سوڵطانیزم(سوڵطانیی)، لەباری مێژوویی، سیاسیی، فیکریی، کولتووریی و مەعریفییشەوە، کۆنترادیکتی لەگەڵ دەسەڵات و هەژموونی سیاسیی و ئابووریی بنەماڵەی بارزانییدا هەیە، باشترە فۆرمی شێخنشینیی بەکار بهێنرێت. ئیمارەتی شێخنشینیی، لەباری ثیۆریی، فیکریی و زمانییەوە، لەباری ئابوری و سیاسییشەوە، باشتر ئەنەڵایزی ئەو هەژموونەی ماڵی بارزانیی و طەماحەکانیان دەکات.

ستۆکهۆڵم ٨-١٢-٢٠١٨